

**GOSPODARSTWA ROLNE W KONCEPCJI POLITYKI
ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU OBSZARÓW
WIEJSKICH**

Arkadiusz Sadowski

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Abstrakt. W pracy przedstawiono zagadnienia dotyczące problematyki zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych. Postawiono tezę, że – podobnie jak inne przedsiębiorstwa komercyjne – w swojej filozofii działania kierować się one będą przede wszystkim przesłankami ekonomicznymi oraz perspektywą krótkoterminową. Dlatego też do realizacji zasady zrównoważonego rozwoju, rozumianego jako prowadzenie opłacalnej produkcji przy jednoczesnej minimalizacji negatywnego oddziaływania na środowisko, jest niezbędna aktywna polityka rolna i obszarów wiejskich. Z drugiej jednak strony, konieczne jest uwzględnienie zarówno potencjału produkcyjnego gospodarstw rolnych, jak i sfery decyzji bieżących, związanych głównie z technologiami produkcji oraz strategicznych, dotyczących inwestycji modernizacyjnych i prośrodowiskowych.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, gospodarstwa rolne, zarządzanie, polityka gospodarcza, obszary wiejskie

WSTĘP

Współczesna gospodarka charakteryzuje się, poza rosnącą wydajnością, także znacznym wpływem na środowisko naturalne. Wziąwszy pod uwagę to, iż człowiek jako jednostka społeczna funkcjonuje w swoistym „środowisku ekonomicznym”, a jako istota biologiczna wymaga odpowiedniego środowiska naturalnego, pogodzenie celów gospodarczych oraz ekologicznych stanowi jedno z istotniejszych wyzwań współczesności. Odpowiedzią na nie jest idea zrównoważonego rozwoju, który Ryszkowski i Kędziora [2005] definiują jako „ukierunkowany na zaspokajanie podstawowych ludzkich potrzeb, przy jednoczesnym zachowaniu i aktywnym utrzymaniu systemów

zapewniających życie na planecie Ziemi”. Należy przy tym dodać, że zasoby naturalne stanowią jedno z istotniejszych źródeł bogactwa, rozumianego zarówno w sensie ekonomicznym, jak i kulturowym czy cywilizacyjnym [Poczta i Sadowski 2007].

Rozpatrując zagadnienia rozwoju gospodarczego oraz jego wpływu na stan środowiska, należy uwzględnić sektor rolnictwa, który szczególnie w polskich warunkach, angażuje znaczną część siły roboczej, stanowiąc dla niej podstawowe źródło utrzymania. Rolnictwo jest też podstawą egzystencji ludzkich społeczności oraz bazą surowcową dla szeroko rozumianego agrobiznesu. Stanowi także istotny element wpływający na możliwości rozwoju obszarów wiejskich. Z drugiej strony, na skutek zajmowania i przekształcania znacznych obszarów oraz wzrastającej chemizacji i mechanizacji produkcji, wywiera znaczący wpływ na stan środowiska naturalnego, a poprzez produkty spożywcze oddziałuje na zdrowie konsumentów. Dlatego też pogodzenie celów gospodarczych i środowiskowych w tym sektorze gospodarki narodowej jest istotne ze społecznego punktu widzenia. Zagadnienia dotyczące zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich należy jednak rozpatrywać także w kontekście specyfiki gospodarstw rolnych, będących zarówno jednostkami produkcyjnymi, jak i stanowiących ważny komponent lokalnej społeczności. W warunkach polskich wyróżniają się one znacznym rozdrobnieniem, co przekłada się na mnogość indywidualnych decyzji dotyczących zarówno sfery produkcyjnej, jak i związanej z wpływem na środowisko. Dlatego też, poza ogólnym uznaniem konieczności ujmowania indywidualnych gospodarstw w koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa oraz obszarów wiejskich, należy też rozważyć wpływ poszczególnych czynników na możliwość osiągnięcia jednocześnie satysfakcjonujących wyników ekonomicznych, a także minimalizację negatywnych oddziaływań na środowisko.

EWOLUCJA POGLĄDÓW NA OCHRONĘ ŚRODOWISKA W ŚWIETLE KONCEPCJI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Istnienie ludzkiej cywilizacji oraz związany z nim rozwój gospodarczy łączy się nierozzerwalnie z oddziaływaniem na środowisko naturalne. Daje się ono zauważyć od początku jej istnienia, gdyż już w epoce neolitu pierwotni rolnicy, pozyskując tereny do uprawy, dokonywali przekształceń ekosystemów naturalnych w sztuczne – agroekosystemy. Wpływ na środowisko nasilił się po rewolucji przemysłowej z przełomu XVII i XIX wieku, kiedy to na masową skalę zaczęto stosować urządzenia i maszyny czerpiące energię z paliw kopalnych, czego skutkiem był ogólny wzrost energochłonności gospodarki oraz zwiększona emisja do środowiska substancji szkodliwych, w tym gazów cieplarnianych, których stężenie w atmosferze po kilku wiekach osiągnęło poziom mający istotny wpływ na globalne zmiany klimatyczne. Poza tym rozwój gospodarczy, będący skutkiem szeroko rozumianej rewolucji przemysłowej, przyczynił się także do znacznego wzrostu liczby ludności, co zaskutkowało wzmożoną presją ze strony gospodarki komunalnej oraz coraz bardziej zchemizowanego i zmechanizowanego rolnictwa. Konsekwencją przemian zapoczątkowanych przez rewolucję przemysłową był więc z jednej strony rozwój gospodarczy oraz stale poprawiające się warunki życia ludności, z drugiej natomiast wzrost zanieczyszczenia środowiska i związanych z tym zagrożeń zdrowotnych. Kolejnym problemem stała się też energochłonność gospodarki, gdyż

poza samą emisją substancji szkodliwych, wzrost zużycia nieodnawialnych źródeł energii prowadzi do konfliktu pomiędzy celami i dążeniami obecnego, a możliwościami rozwoju przyszłych pokoleń. Z przedstawionych wyżej powodów, taki kierunek rozwoju gospodarki prowadził nieuchronnie do konfliktu pomiędzy celami ekonomicznymi i ekologicznymi. Dlatego też w dłuższej perspektywie konieczne stało się ich pogodzenie, gdyż zarówno jeden, jak i drugi mają istotne znaczenie dla egzystencji pojedynczego człowieka oraz całych społeczności. Jest swoistym paradoksem to, iż wzrost gospodarczy, który przez wiele lat przyczyniał się do pogarszania stanu środowiska, dostarczył też narzędzi do jego ochrony. Po pierwsze, zamożne społeczeństwa charakteryzują się zazwyczaj wyższym poziomem wykształcenia, a także świadomości ekologicznej, co w konsekwencji przekłada się na akceptację działań związanych z ochroną środowiska (w tym wydatkowania na ten cel środków finansowych). Po drugie, wzrost gospodarczy łączy się z rozwojem nauki oraz techniki, który jest niezbędny zarówno dla monitoringu środowiska, jak i podjęcia działań zaradczych.

Podejście zakładające rozwój gospodarczy i jednoczesną ochronę zasobów środowiska, jest określane mianem rozwoju zrównoważonego. Początki tej koncepcji sięgają lat sześćdziesiątych XX wieku. W 1969 roku ukazał się raport U thanta pt. „Człowiek i jego środowisko” („The problems of human environment”), przedstawiony na XXIII Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ dnia 26 maja 1969 roku [Zbierska 2007]. Od tego czasu zagadnienia ochrony środowiska zaistniały w powszechnej świadomości i stały się też przedmiotem zainteresowania licznych gremiów międzynarodowych. |

Problematyka dotycząca zrównoważonego rozwoju jest także obecna w krajowym prawodawstwie, np. Konstytucja RP w art. 5 stanowi, iż „Rzeczypospolita Polska... zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” [Konstytucja... 1997]. Także założenia zawarte w Narodowych Strategicznych Ramach Odniesienia uwzględniają problematykę zrównoważonego rozwoju. Obecne są one też w politykach sektorowych, w tym w polityce rolnej i obszarów wiejskich.

Stosowanie zasad zrównoważonego rozwoju jest szansą na kontynuowanie rozwoju ekonomicznego z jednoczesnym poszanowaniem środowiska naturalnego oraz możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Rozwiązane one mogą być poprzez aktywną rolę państwa, przejawiającą się między innymi poprzez finansowanie przedsięwzięć związanych z ochroną środowiska czy nowymi – energooszczędnymi technologiami. Taka aktywność władz jest jednak możliwa jedynie w przypadku państw, które osiągnęły odpowiedni stopień rozwoju ekonomicznego i cywilizacyjnego, umożliwiającą zarówno przeznaczenie na wymieniony cel środków finansowych, jak i opracowanie odpowiednich założeń naukowych oraz technologii. Można przy tym założyć, iż dla mniej rozwiniętych państw, które w skali świata stanowią większość, wdrażanie przedstawionych wyżej założeń może być zbyt drogie, ale także zbyt abstrakcyjne w konfrontacji z takimi problemami, jak głód czy niestabilność polityczna.

ROLA POLITYKI WE WDRAŻANIU ZASAD ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH

Przedstawione powyżej akty zarówno prawa krajowego, jak i międzynarodowego dowodzą, iż do realizacji zasady zrównoważonego rozwoju niezbędna jest aktywna

polityka gospodarcza oraz ochrony środowiska. Wynika to z różnicy celów, jakie stawiają sobie podmioty gospodarcze oraz instytucje państwowe i organizacje społeczne. Najogólniejszą zasadą działania sfery biznesu jest efektywność, nakazująca w podejmowanych decyzjach uwzględniać przede wszystkim czynniki ekonomiczne i stawiająca sobie za cel maksymalizowanie efektów finansowych. Polityka państwa powinna się z kolei kierować filozofią szeroko rozumianej sprawiedliwości, co w odniesieniu do zagadnień związanych z ochroną środowiska skutkuje koniecznością korygowania czyśto ekonomicznych dążeń sfery gospodarczej, tak aby możliwe było osiągnięcie społecznie ważnych celów, w tym także rozpatrywanych w perspektywie wielopokoleniowej. Optykę przedsiębiorców, zakładającą wyłącznie ekonomiczne spojrzenie na problematykę rozwoju, należy jednak uznać za prawidłową dla tego typu podmiotów, gdyż wynika ona ze specyfiki ich działalności i zakładanych celów. Powzięcie takiego założenia wzmacnia jeszcze rolę polityki we wdrażaniu zasad zrównoważonego rozwoju, gdyż świadczy o jej niezbędnej i niezastępowalnej roli. Podmioty biznesowe są także reprezentowane przez gospodarstwa rolne, co skłania do przyjęcia założenia, że ich filozofia rozwoju powstanie na podstawie tych samych ekonomicznych przesłanek. Dlatego też działania na rzecz zmniejszenia negatywnego oddziaływania na środowisko produkcji rolniczej nie mogą odbywać się kosztem ograniczenia funkcji produkcyjnej gospodarstw, a co się z tym wiąże – kosztem szans rozwojowych rodzin rolniczych. Prośrodowiskowe działania są jednak niezbędne z dwóch powodów. Z ogólnospołecznego punktu widzenia, rolnictwo musi być ujmowane w strategii ochrony środowiska, gdyż zarówno ze względu na skalę (około 60% powierzchni Polski stanowią użytki rolne), jak i charakter prowadzonej produkcji, poziom oddziaływania jest wysoki. Natomiast z punktu widzenia zarządzających gospodarstwami, uwzględnianie zagadnień środowiskowych dotyczy przyszłych szans rozwojowych, uzależnionych w dużej mierze od jakości posiadanego kapitału przyrodniczego. Jednak bez zewnętrznego wsparcia rolnicy będą realizować cele prośrodowiskowe jedynie wówczas, gdy nie będą one stały w sprzeczności z celami gospodarczymi. Dbalność o warsztat pracy, którego – w przypadku gospodarstw rolnych – ważną część stanowi środowisko rolnicze – agroekosystem, wpisuje się wprawdzie w realizację długofalowych (wielopokoleniowych) celów ekonomicznych, należy jednak przyjąć kolejne założenie, że podczas konfliktu pomiędzy celami krótko- i długookresowymi priorytet uzyskują cele krótkookresowe. Podobnie jak w przypadku innych podmiotów gospodarczych, sprzeczności pomiędzy celami ekonomicznymi i środowiskowymi oraz pomiędzy perspektywą bieżącą i długofalową mogą być rozwiązane na gruncie dobrze prowadzonej polityki, dotyczącej zarówno samego rolnictwa, jak i szeroko rozumianych obszarów wiejskich. Dysponuje ona przy tym instrumentami o dwojakim charakterze. Zadaniem pierwszych jest zachęcenie producentów rolnych do działań mających na celu ochronę lub minimalizację negatywnego oddziaływania na środowisko. Do tej grupy można zaliczyć działania zachęcające do zalesiania marginalnych gruntów rolnych oraz poszczególne pakiety rolnośrodowiskowe. Charakteryzują się one tym, że z jednej strony mają charakter dobrowolny, wymagają więc odpowiedzi ze strony producentów, z drugiej natomiast są związane z obniżeniem skali produkcji, co powoduje konieczność zrekompensowania poniesionych strat, a więc przeznaczenia publicznych środków na płatności dla gospodarstw rolnych. Drugie instrumenty mają z kolei charakter regulacyjny i są związane z pewnymi zakazami lub nakazami, a do ich stosowania są zobowiązani wszyscy producenci, których dotyczą poszczególne normy prawne. Przykładem stosowania tego rodzaju instrumentów są

programy realizowane na obszarach uznanych za szczególnie narażone na emisję azotu pochodzenia rolniczego, regulowane przepisami Dyrektywy nr 91/676/EEC Rady Wspólnoty Europejskiej z dnia 12 grudnia 1991 roku, potocznie zwanej dyrektywą azotanową [Dyrektywa... 1991]. Przykładem współzależności pomiędzy celami ekonomicznymi i środowiskowymi, perspektywami krótko- i długookresowymi, a także decyzjami podejmowanymi na poziomie kreowania polityki oraz zarządzania gospodarstwami rolnymi może być gospodarowanie nawozami naturalnymi poprzez budowę urządzeń do ich przechowywania. Z punktu widzenia państwa, ograniczenie emisji biogenów ma charakter środowiskowy, stąd został wprowadzony administracyjny obowiązek posiadania wymienionych urządzeń, a producenci rolni mają możliwość uzyskania dofinansowania na inwestycje związane z ich budową. W krótkookresowej optyce rolników urządzenia tego typu nie mają bezpośredniego przełożenia na ekonomikę gospodarstwa, stąd bez nacisku i wsparcia ze strony państwa nie były budowane w ogóle bądź też ich jakość byłaby niewystarczająca. Patrząc jednak z perspektywy długookresowej, inwestycje w urządzenia do przechowywania nawozów naturalnych mogą przyczynić się do racjonalizacji gospodarki nawozowej, wpływając tym samym na ekonomiczną efektywność produkcji rolniczej.

ROLA ZARZĄDZANIA GOSPODARSTWAMI ROLNYMI W REALIZACJI ZASADY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Uznając zasadniczy wpływ, niezbędność i niezastępowalność polityki rolnej i obszarów wiejskich w realizacji zasady zrównoważonego rozwoju, należy jednak uwzględnić również reakcję jej odbiorców, jakimi są gospodarcze i społeczne podmioty działające na terenach wiejskich – w tym przede wszystkim gospodarstwa rolne.

Uwzględnienie decyzji podejmowanych przez producentów rolnych jest istotne chociażby z tego względu, że gro politycznych instrumentów ma charakter wsparcia, wymaga więc pozytywnej odpowiedzi ze strony potencjalnych beneficjentów. Możliwości ich praktycznego wdrożenia będą więc zależeć zarówno od atrakcyjności samej oferty wsparcia, jak i od charakteru gospodarstw, które będą zainteresowane ich realizacją. Należy bowiem zauważyć, że z poszczególnych działań pomocowych, nakierowanych bądź na modernizację warsztatu pracy, bądź na zmniejszenie negatywnego wpływu na środowisko, korzystają gospodarstwa zróżnicowane pod względem wielkości i skali produkcji [Sadowski 2008]. Dlatego też rozpatrując zagadnienia związane z wdrażaniem zasad zrównoważonego rozwoju od strony decyzji podejmowanych w gospodarstwach rolnych, należy uwzględnić ich potencjał produkcyjny, rozumiany jako jego wyposażenie techniczne, wielkość fizyczną czy zasoby kapitału i siły roboczej. Istotną rolę odgrywa bieżące zarządzanie, obejmujące zarówno decyzje dotyczące technologii produkcji, które mogą być mniej lub bardziej uzasadnione ekonomicznie, jak i „prośrodowiskowe”. Pogodzenie celów gospodarczych i ekologicznych na poziomie decyzji operacyjnych podejmowanych w gospodarstwie może mieć miejsce na gruncie racjonalizacji ponoszonych kosztów, szczególnie związanych ze stosowaniem nawozów, środków ochrony roślin, pasz czy z energochłonnością produkcji. Równie ważną funkcję, dotyczącą potencjalnych możliwości zrównoważonego rozwoju, pełni też zarządzanie strategiczne, rozumiane przede wszystkim jako prowadzenie działalności

inwestycyjnej. Rozpatrując zagadnienia dotyczące możliwości zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich należy także zauważyć, że sama „konstytucja” indywidualnych gospodarstw rolnych, której istota polega na wypełnianiu funkcji produkcyjnych i ekonomicznych przez poszczególnych członków rodziny, z wykorzystaniem zasobów przyrodniczych (ziemi, roślin, zwierząt), skłania do poszukiwania formuły zrównoważonego rozwoju. Jak twierdzi Hill [2005, za Majewski 2008], „trwałość jest koncepcją naturalną dla rolnictwa”. Ta cecha odróżnia wprawdzie gospodarstwa rolne od pozostałych przedsiębiorstw, co nie podważa jednak postawionej powyżej tezy, iż jako podmioty gospodarcze kierują się one przede wszystkim względami ekonomicznymi, stąd też możliwości ich zrównoważonego rozwoju są uzależnione zarówno od czynników wewnętrznych, takich jak zarządzanie, jak i zewnętrznych, związanych przede wszystkim z realizowaną polityką rolną i obszarów wiejskich.

PODSUMOWANIE

Rolnictwo, będące podstawą funkcjonowania agrobiznesu, odgrywa istotną rolę gospodarczą. W warunkach polskich angażuje też relatywnie duże zasoby siły roboczej, stanowiąc dla licznej grupy rodzin podstawowe źródło utrzymania. Prowadzenie produkcji rolniczej na znacznym obszarze, a także stosowane techniki wytwarzania oraz wykorzystywane środki produkcji sprawiają, że rolnictwo w znacznym stopniu wpływa na jakość środowiska naturalnego. Dlatego też w polityce zrównoważonego rozwoju powinno ono być brane pod uwagę z uwzględnieniem całej jego produkcyjnej, społecznej oraz środowiskowej specyfiki. W tym kontekście szczególną uwagę należy poświęcić gospodarstwom rolnym będącym zarówno istotnym komponentem tego sektora gospodarki, jak i stanowiącym znaczący element społecznego krajobrazu wsi. Niezbędne jest przy tym uwzględnienie zarówno instrumentów polityki rolnej i obszarów wiejskich, skierowanych do tej grupy odbiorców, jak i zróżnicowania samych gospodarstw pod względem takich cech, jak posiadany potencjał produkcyjny czy decyzje związane z zarządzaniem bieżącym i strategicznym.

LITERATURA

- Dyrektywa nr 91/676/EEC Rady Wspólnoty Europejskiej z dnia 12 grudnia 1991 roku dotycząca ochrony wód przed zanieczyszczeniami powodowanymi przez azotany pochodzenia rolniczego.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. 1997. Dz. U. Nr 78, poz. 483, z późniejszymi zmianami.
- Majewski E., 2008. Trwały rozwój i trwałe rolnictwo. Teoria a praktyka gospodarstw rolniczych. Wyd. SGGW, Warszawa.
- Poczta W., Sadowski A., 2007. Możliwości finansowania projektów związanych z ochroną przyrody w ramach zrównoważonego rozwoju. Zasoby przyrodnicze szansą zrównoważonego rozwoju. Wyd. AR, Poznań.
- Ryszkowski L., Kędziora A., 2005. Gospodarka przestrzenna – integracja czy dezintegracja dział. Ochrona środowiska w gospodarce przestrzennej. Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN, Poznań.

- Sadowski A., 2008. Aktywność wybranych gospodarstw rolnych z Wielkopolski w korzystaniu z funduszy Unii Europejskiej. *Zagad. Dor. Roln.* 2, 61-72.
- Zbierska J., 2007. Geneza idei i edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju. *Fragm. Agron.* 4, 275-282.

FARMS IN THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT POLICY ON RURAL AREAS

Summary. Problems of the sustainable development of farms were presented in this paper. Thesis that farms like other companies are guided in their philosophy by the economic premise and short-term perspective was advanced. For this reason for implementation of sustainable development, understanding as a leading of profitable production and mineralization of negative environmental influence, it is necessary to lead active agriculture and rural areas policy. On the other hand it is indispensable to take into account both production potential of farms and current (involved before all with production technology) as well as strategic (concerned with investments) decision made by farmers.

Key words: sustainable development, farms, management, economic politics, rural areas

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 2.04.2009

Do cytowania – For citation: Sadowski A., 2009. Gospodarstwa rolne w koncepcji polityki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. J. Agribus. Rural Dev. 2(12), 167-173.